

Зона В. Мркаљ

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српску књижевност с јужнословенским књижевностима

УДК 371.3::821-93

373.31.214.11(497.11)

КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ И МЛАДЕ У НОВИМ НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА

Апстракт: У раду се разматра концепт нових наставних програма за старије разреде основне школе у области Књижевност (заснован на примеру недавно предложеног програма за пети разред), као и садржаји намењени ученичкој обавезној и допунској лектури. Указује се на значај враћања домаће лектуре и потребу заснивања компаративних приступа проучавању књижевних дела из различитих епоха и периода, уз увођење дела из савремене књижевности за децу и младе у целости, или у адекватно одабраним одломцима.

Истиче се потреба за тематским повезивањем литерарних садржаја и њиховом корелацијом са текстовима осталог типа, што се постиже одговарајућим планирањем обраде наставних јединица из књижевности.

Кључне речи: српски језик и књижевност, наставни програми, старији разреди, основна школа, школска и домаћа лектура, тематско повезивање, планирање, корелације.

Након детаљног увида у предлог садржаја новог наставног програма за предмет Српски језик, област *Књижевност* у петом разреду основне школе, јасно се издвојило неколико важних појединости које се односе на цео корпус књижевноуметничких и осталих типова текстова за децу и младе у новим наставним програмима за старије разреде основне школе. У том смислу, запажања која следе односиће се на нови програм за пети разред основне школе, који је први ревидиран, јер ће се по сличном моделу реформисати и програми за наредне разреде.

У досадашњем програму за пети разред ОШ било је 58 текстова (што обавезних, што изборних, што научнопопуларних и допунских). У новом предлогу програма има их 47. Од ранијих текстова задржано је свега 20. Њих 27 су потпуно нови, а у два случаја се и код раније проучаваних дела препоручују нови одломци. Та математика показује да је немогуће само ревидирати постојеће рукописе читанки и осталих делова уџбеничког комплета за учење српског језика и књижевности, већ се морају радити нова издања.

У прилог томе иду и исходи, први пут дефинисани за пети разред (према стандардима за крај обавезног образовања), који се морају остварити у непосредном наставном раду с ученицима, али и преко читачке апаратуре.

Како је за обраду наставних садржаја из области Књижевност предвиђено 70 часова на годишњем нивоу, а минимум предвиђених књижевних дела је 35, то значи да остаје једнак број часова за утврђивање колико је предвиђено за обраду. Градиво је растерећено, што оставља већи број часова за вежбање и утврђивање него до сада, док се у оквиру лектуре предвиђа читање већег броја текстова из савремене књижевности за децу и младе. У раду на часу књижевности акценат се ставља на још квалитетније и занимљивије радне налоге и задатке, учење кроз игру, као и на повезивање с праксом. Повећана је изборност текстова, а наставнику је остављена могућност да изабере дела помоћу којих ће ученици достигати исходе учења, дефинисане за одређени разред. То не значи да ће ученици читати још мање него до сада. Понуда текстова је већа у односу на обавезни минимум, а наставник, диференцирајући захтеве рада према интересовањима и способностима ученика, уводи у редовну и додатну наставу факултативне садржаје, а поједина дела се читају као домаћа лектира.

Тако ће ученик, на крају петог разреда, у области *Књижевности*¹ бити у стању да:

- разликује књижевни и некњижевни текст; упоређује одлике фикционалне и нефикционалне књижевности;
- чита са разумевањем и опише свој доживљај различитих врста књижевних дела;
- чита са разумевањем одабране примере осталих типова текстова;
- одреди род књижевног дела и књижевну врсту;
- разликује карактеристике народне од карактеристика уметничке књижевности;
- разликује реалистичну прозу и прозу засновану на натприродној мотивацији;
- анализира елементе композиције лирске песме (строфа, стих); епског дела у стиху и у прози (делови фабуле – поглавље, епизода; стих); драмског дела (чин, сцена, појава);
- разликује појам песника и појам лирског субјекта; појам приповедача у односу на писца;

1 Предлог радне групе која је обликовала исходе учења за предмет Српски језик у петом разреду основне школе, при Заводу за унапређивање образовања и васпитања, јули 2017.

- разликује облике казивања;
- увиђа звучне, визуелне, тактилне, ольфакторне елементе песничке слике;
- одреди стилске фигуре и разуме њихову улогу у књижевноуметничком тексту;
- процени основни тон певања, приповедања или драмске радње (шалив, ведар, тужан и сл.);
- развија имагинацијски богате асоцијације на основу тема и мотива књижевних дела;
- одреди тему и главне и споредне мотиве;
- анализира узрочно-последично низање мотива;
- илуструје особине ликова примерима из текста;
- вреднује поступке ликова и аргументовано износи ставове;
- илуструје веровања, обичаје, начин живота и догађаје у прошлости описане у књижевним делима;
- уважава националне вредности и негује српску културноисторијску баштину;
- наведе примере личне добити од читања;
- напредује у стицању читалачких компетенција;
- упореди књижевно и филмско дело, позоришну представу и драмски текст.

Богатство у дефинисању ученичких знања, вештина и способности шири и наставничка задужења, али је предност исхода управо у томе што се њима у први план истиче развојност индивидуалног ученичког знања, повезана са наставним принципом поступности и систематичности, чиме се доприноси планирању наставе по мери сваког појединца.

Препоручује се да се градиво из језика и језичке културе, функционално повезано са градивом из области књижевности, групише према водећим предметностима обраде, односно према темама. При обради садржаја из граматике, као и за обраду и утврђивање садржаја из језичке културе, могу се користити одговарајући предлошци из обавезног и допунског избора лектире. Мада је у програм унето више дела из савремене књижевности за децу и младе, да би се подстакла заинтересованост ученика за књигу и читање, као примарни задржани су текстови националне књижевности.

Полазиште сваког планирања су званични просветни и школски документи: наставни план и наставни програм. Најчешће су наставни план и наставни програм формално обједињени у јединствени документ који

израђују надлежне институције. Израду овог документа уобичајено прати стручна и јавна расправа, након које се, према законски установљеној процедури, наставни план и наставни програм усвајају, објављују у званичним просветним или државним гласилима и упућују школама и наставницима. Добро је ако се пре усвајања наставни план и наставни програм опробају у одговарајућем броју школа, па се и на тај начин, кроз праксу, а уз стручно праћење и свестрану анализу, провери њихов квалитет и благовремено отклоне евентуалне мане.²

Програмски садржаји могу имати статус обавезног, изборног, препорученог, факултативног градива. У неким наставним програмима поједини делови градива одређени су према нивоу обавезности обраде. Најзаступљенији су програми у којима су сви садржаји прописани наставним програмом обавезни за реализацију.³

Наставни програми нове генерације за српски језик у основним школама разликују, поред обавезних, и препоручене програмске садржаје. Они се односе на градиво из наставе књижевности, односно на књижевна дела.⁴ Понуђене текстове наставник би ваљало да одабере и планира их за обраду у договору са ученицима (два до три од понуђеног корпуса), што има и мотивациони значај.

У настави српског језика и књижевности, на пример, ниво обраде књижевног дела (интерпретацију, приказ или осврт) одређују бројне условности, међу којима се истичу естетска својства дела. Наставни програм углавном уважава усклађеност обима књижевних дела са узрастом и наставним оптерећењем ученика, а ваљана наставна тумачења теже унапређењу

2 Настава може бити реализована и посредством курикулума. Теорија курикулума обухвата свеукупност наставних планова и програма одређеног нивоа образовања у конкретном образовном систему (основношколском, средњошколском, универзитетском), а организује се према посебној методологији. Курикулумом се приказују резултати анализе образовних потреба, програмирају се садржаји образовања и описује начин реализације наставе. Сваки курикулум обухвата и методологију којом ће се вредновати постигнути резултати на основу прописаних програма. Шири приказ и тумачење методологије и природе курикулума може се наћи у књизи Кипер-Мишке 2008.

3 Такво одређење значи да наставник у договору са ученицима, уважавајући природу дела и његове естетске посебности, бира и препоручује за рад текстове коју су репрезентативни, на пример, за конкретну песничку или приповедачку збирку. На сличан начин се приступа и приликом планирања програмских садржаја који предвиђају избор из ширег књижевног опсега, као што је избор из стваралаштва неког аутора, групе аутора или одређеног временског периода из историје књижевности.

4 Програмски садржај из књижевности већином је доступан и у онлајн верзији, са могућношћу претраге по свим релевантним критеријумима (аутор, наслов дела, разреди у којима се дело препоручује за обраду, година издања, најбоље издање примарног извора за тумачење). Видети, на пример, *Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставни програм за други разред основног образовања и васпитања*, <<http://www.mpn.gov.rs/sajt/page.php?page=204>> 20.09.2017.

интерпретативних вештина, па се повољна процена екстензитета и интензитета обраде сматра обележјима добро планиране наставе и истраживачког припремања ученика.

Окосницу савремених школских програма из књижевности чине текстови лектуре (школске, домаће и допунске). Лектира је разврстана по књижевним родовима – лирика, епика, драма и обogaћена избором нефикционалних, научнопопуларних и информативних текстова. Обавезни део лектуре састоји се, углавном, од дела која припадају основном националном корпусу и светским класицима. Избор дела је у највећој мери заснован на принципу прилагођености узрасту.

У опису програма се сугерише повезивање текстова у тематске целине (што је у основној школи увек био случај) и планирање извођења наставних јединица на основу повезивања. Ово изискује и специфичан приступ темама које треба обликовати, а све се то мора извести и на неколико нивоа: основном, средњем и напредном.

Уз текстове које је потребно обрадити на часу дат је и списак домаће лектуре⁵. Циљ поновног увођења домаће лектуре је формирање, развијање или неговање читалачких навика код ученика. Обимнија дела ученици могу читати преко распуста чиме се подстиче развијање континуиране навике читања.

Уз обавезни списак дела за обраду додат је допунски избор текстова. Изборни део допушта наставнику већу креативност у достизању исхода. Такође, програмом се подстиче упознавање ученика са завичајном, локалном (или регионалном) културом и стваралаштвом, пошто је омогућено да сваки наставник обради дело по избору писца из завичајног (регионалног) корпуса.

Уз доминантан корпус текстова канонских писаца којим се утиче на формирање естетског укуса ученика, изграђује и богати свест о природи националне књижевности (и вредностима класика светске књижевности), али и културном и националном идентитету, у избору лектуре и допунском избору дата је могућност наставницима да одаберу и изванредан број књижевних дела савремених писаца, чиме се ученици упознају са репрезентативним примерима савремене књижевности и у прилици су да критички самеравају поетику њихових дела са канонским вредностима. Циљ увођења савремених књижевних дела која још нису постала део канона јесте да се по

5 После петнаест година у нови програмски документ враћен је термин „домаћа лектира”, са посебно издвојеним садржајем. У ранија времена, кад су ђаци читали домаћу лектуру, она се није наводила у облику мотивишућих одломака у читанкама, већ су штампане засебне књиге лектуре (понекад и са коментарима), које су родитељи махом куповали. Данашњи тренутак проблематизује могућност штампања засебних књига лектуре за сваки разред, због потраживања ауторских права (макар за поједине писце – најчешће оне који су аутори савремених дела за децу и младе).

својој мотивској или тематској сродности вежу за постојеће теме и мотиве у оквиру наставног програма и да се таквим примерима покаже како и савремени писци инспирацију налазе у епској народној традицији или темама пријатељства, етичности, те развијају имагинацију и емпатију, чиме ће се богати вертикално читалачко искуство ученика и осавременисти приступ настави.

Нови програм заснован је на уочавању природе и улоге књижевног дела, као и на уочавању разлика међу књижевним и некњижевним текстовима, али и њихове веће корелативности. Ученици треба да буду оспособљени да разликују особености књижевног текста (фикционалност, конотативност, књижевни поступци, сликовитост, ритмичност и сл.) у односу на денотативност, информативност и казивање засновано на чињеницама и подацима у различитим видовима некњижевних текстова. Корелативност је омогућена адекватним комбиновањем обавезних и изборних дела.

Са списка допунског избора наставник бира она дела која ће, уз обавезни део лектире, чинити тематско-мотивске целине. Наставник може груписати и повезивати по сродности дела из обавезног и допунског програма на много начина. Могући примери функционалног повезивања наставних јединица могу бити следећи (никако и једини): тема пријатељство: Нушићеве *Хајдуци* – Твенови *Доживљаји Тома Сојера* / *Доживљаји Хаклберија Фина* – Кишов *Дечак и њас* – Раичковићево *Велико дворишће* – *Господар лойова* Корнелије Функе; социјални мотиви и проблеми у одрастању: Нушићева *Кирија* – Кишов *Дечак и њас* – Цанкарова *Десејница* – Гроздана Олујић, *Село изнад облака* – Коларовљев роман *Аџи и Ема* – Глишићева *Прва бразда*; родољубље: Душан Васиљев, *Домовина* или Алекса Шантић, *Моја отаџбина* – народне епске песме о Немањићима и Мрњавчевићима; савремено детињство: Трајковићева песма *Кад књије буду у моди* – роман *Аџи и Ема* – Гроздана Олујић, *Црвена жаба*; детињство у прошлости: Нушићеве *Хајдуци* – Твенови *Доживљаји Тома Сојера* / *Доживљаји Хаклберија Фина* – Миланковићеве *Ујомене*, *доживљаји*, *сознања* – Кишов *Дечак и њас* – Раичковићево *Велико дворишће* – Ђопићев *Поход на Мјесец* – Глишићева *Прва бразда*; детињство великих научника и писаца: *Плава мачка* – *Тесла* Г. Олујић – Миланковићеве *Ујомене*, *доживљаји*, *сознања*; љубав према науци и књижевности: Д. Обрадовић, *О љубави према науци* – Алексићеве приче *Музика игражи уши* или *Која се њиче како живе њриче* – Миланковићеве *Ујомене*, *доживљаји*, *сознања* – Трајковићева песма *Кад књије буду у моди*; описивање: Илићево *Зимско јујиро* – Данојлићева *Шљива* – Андрићеви *Мостови* – *Сребрне њлесанице* Десанке Максимовић – *Пушовање у њушњојис* Виде Огњеновић; обрада портрета: Чича Јордан – Миона – хајдуци – ходит Билбо Багинс – бака Ема – Том Сојер / Хаклбери Фин; хумор и пародија: *Еро с оноја свијета* – Нушићеве *Хајдуци* – Радовићев *Кайејан Џон Пилфокс*; митологија: митолошке

народне лирске песме – Ршумовићева обрада грчких митова у књизи *Ујгур-ме и зврчке из античке Грчке*; авантуре: Дефоов *Робинсон Крусо* – проза М. Петровића Аласа о гусарима, пиратима и путовању на „Робинсоново” острво – Радовићев *Кайеџан Џон Пиџлфокс* – Твенони *Доживљаји Тома Сојера / Доживљаји Хаклберија Фина*. Наведени примери показују како се исти текст може повезивати са другима на различите начине, према различитим мотивима или тону приповедања.

Књижевна дела која су доживела екранизацију (*Хајдуци, Аџи и Ема, Доживљаји Тома Сојера, Хобиџ, Робинсон Крусо, Госногар лойова*) могу послужити за компаративну анализу и уочавање разлике између књижевне и филмске (адаптиране, измењене) фабуле и израза, чиме ученици могу доћи до закључка о природи два медија и развијати своју медијску писменост. Ученици се могу упутити и на друге филмове са сличном тематиком (дечје авантуре или авантуре у фантастичном свету, одрастање усамљеног детета и сл.) и додатно повезати обраду једне тематско-мотивске целине.

Са појединим елементима медијске писмености ученике упознајемо кроз корелацију: појам *дечји часопис* упознати на конкретном тексту из часописа по избору (садржај текста треба да буде у вези са лектиром); појам *радио* упознати уз обраду текста *Кайеџан Џон Пиџлфокс* Душка Радовића.

Хоризонталну корелацију наставник успоставља, пре свега, са наставом историје, ликовне културе, музичке културе, верске наставе и грађанског васпитања.

Увођење ученика у свет књижевности, али и осталих, тзв. некњижевних текстова (популарних, информативних), представља изузетно сложен наставни задатак. Управо на овом степену школовања стичу се основна и врло значајна знања, умења и навике од којих ће зависити ученичка књижевна култура, али и естетске компетенције. Ученици се подстичу да разумеју фикционалну природу књижевног дела и његову аутономност (односно да праве разлику између лирског субјекта и песника, приповедача и писца), као и чињеницу да књижевно дело обликује једну могућу слику стварности.

При обради текста примењиваће се у већој мери јединство аналитичких и синтетичких поступака и гледишта. У складу са исходима, ученике треба навикавати да своје утиске, ставове и судове о књижевном делу по-дробније доказују чињеницама из самога текста и тако их оспособљавати за самосталан исказ, истраживачку делатност и заузимање критичких ставова.

Проучавање књижевноуметничког дела у настави је сложен процес који започиње наставниковим и учениковим припремањем (мотивисање ученика за читање, доживљавање и проучавање уметничког текста, читање, локализовање уметничког текста, истраживачки припремни задаци) за тумачење дела. Своје најпродуктивније видове добија у интерпретацији књижевног дела на наставном часу, а у облицима функционалне примене

стечених знања и умења наставља се и после часа: у продуктивним обнављањима знања о обрађеном наставном градиву, у поредбеним изучавањима књижевноуметничких дела и истраживачко-интерпретативним приступима новим књижевноуметничким остварењима.

Обрада књижевног дела за децу и младе ваљало би да буде проткана решавањем проблемских питања која су подстакнута текстом и уметничким доживљавањем. Многи текстови, а поготову одломци из дела, у наставном поступку захтевају умесну локализацију, често и вишеструку. Ситуирање текста у временске, просторне и друштвено-историјске оквири, као и обавештења о битним садржајима који претходе одломку – све су то услови без којих се у бројним случајевима текст не може интензивно доживети и правилно схватити.

Приликом тумачења текста ученике навикавамо да своје утиске, размишљања и судове о књижевном делу подробније доказују чињеницама из самога текста и тако их оспособљавамо за самосталан исказ, истраживачку делатност и заузимање критичких ставова, уз уважавање индивидуалног разумевања смисла књижевног текста и исказивање различитих гледишта.

У наставној интерпретацији књижевноуметничког дела обједињавајући и синтетички чиниоци могу бити: уметнички доживљаји, текстовне целине, битни структурни елементи (тема, мотиви, песничке слике, фабула, односно сиже, књижевни ликови, смисао и значење текста, мотивациони поступци, композиција), форме приповедања (облици излагања), језичко-стилски поступци и литерарни (књижевноуметнички) проблеми.

Књижевнотеоријске појмове ученици ће упознавати уз обраду одговарајућих текстова и помоћу осврта на претходно читалачко искуство. У новом програму нису наведени појмови и врсте књижевних дела предвиђени за усвајање у претходним разредима првог основношколског циклуса, али се очекује ће се наставник наклонити на стечено знање ученика, обновити га и продубити на примерима, сходно старијем узрасту.

Језичко-стилским изражајним средствима прилази се с доживљајног становишта; полазиће се од изазваних уметничких утисака и естетичке сугестивности, па ће се потом истраживати њихова језичко-стилска условљеност.

Током обраде књижевних дела, као и у оквиру говорних и писмених вежби, настојаће се да ученици откривају што више особина, осећања и душевних стања појединих ликова, као и да изражавају своје ставове о поступцима ликова.

Приликом повезивања књижевних (фикционалних), граничних, односно нефикционалних текстова (путописна и аутобиографска проза) и некњижевних текстова (енциклопедије, речници, часописи и сл.), пожељно је реализовати исходе везане за уочавање разлике између фикционалне и нефикционалне књижевности (засноване на личном сведочењу и

проверљивим подацима), као и књижевног и некњижевног текста и упућивати ученике да увиде разлику у књижевном поступку између наведених врста.

Иако ученик усваја појмове народне и ауторске бајке у претходним разредима, сада треба да буде у стању да детаљније познаје одлике народне бајке и њене разлике у односу на ауторску бајку (композиција, (не)постојање стереотипног почетка и завршетка, ликови – човек као главни лик народне бајке и животиње и натприродна бића као јунаци ауторске бајке, поремећај равнотеже као узрок потраге јунака у народној бајци / потрага за идентитетом и животном срећом у ауторској бајци, коришћење (и измена) мотива народне бајке у ауторској бајци), као и у односу на драмску или сценску бајку (адаптација мотива, односно прилагођавање радње драмском облику). Такође, ученик уочава разлике у особеностима народне и уметничке новеле на примерима из лектире.

Исходи везани за наставну област *Књижевности* засновани су на читању. Кроз читање и тумачење књижевних дела за децу и младе ученик развија читалачке компетенције које не подразумевају само истраживачко посматрање и стицање знања о књижевности, већ се подстичу и развијају емоционално и фантазијско уживљавање, имагинација, естетско доживљавање, чиме се богате асоцијативне моћи, уметнички сензибилитет, критичко мишљење ученика и изграђује његово морално просуђивање.

ЛИТЕРАТУРА

Кипер–Мишке (2008): Н. Кипер, В. Мишке, *Увод и опћи didaktiki*, Загреб: Eduka.

Правилник о наставном плану за групу циклус основног образовања и васпитања и наставни програм за петти разред основног образовања и васпитања, <<http://www.mpn.gov.rs/sajt/page.php?page=204>> 20/09/2017.

Zona V. Mrkalj

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department for Serbian Literature and South Slavic Literature

CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE IN THE NEW CURRICULA

Summary: The paper analyses the new senior primary curriculum for Literature (based on the recently proposed curriculum for the fifth grade), as well as the contents intended for compulsory and additional home readings. It is pointed out that it is important to reintroduce home readings and to use the comparative approach to the study of literary works from different epochs and periods, including contemporary children's and youth literature, which can be also represented by adequately selected paragraphs. It is also important to make connections between different literary contents having the same central topic or the different one, which can be achieved by a careful planning of literature lesson plans.

Key words: Serbian language and literature, curricula, senior grades, primary school, home readings, thematic connection, planning, integration.